

РЕЦЕНЗІЇ

Лариса Буряк
(Київ)

Рецензія на монографію:

Ясь О. Історик і стиль. Визначні постаті українського історіописання у світлі культурних епох (початок XIX – 80-ті роки XX ст.): Монографія:**У 2 ч. / за ред. В. А. Смолія. – К.:
НАН України. Ін-т історії України, 2014.**

Текст ученого – своєрідний код його мислення. Він несе багату інформацію, дозволяє простежити й досягнути світосприйняття автора, відобразити впливи часу, соціуму, суспільно-політичних трансформацій. Науковий текст інтелектуала – це не банальність, а дзеркало, у якому відбивається його багатогранний образ в інтер'єрі культурних епох з їхніми неймовірними інтелектуальними нашаруваннями, перехрестями, карколомними поворотами людської долі.

Тексти торують шлях до «свята святих» – мислення вченого, дозволяють врешті-решт наблизитися до досягнення його наукової лабораторії, зрозуміти прописані та приховані сенси. Ось чому наукова зацікавленість текстом стає однією з доміант лінгвістичного повороту, а дослідники нарративу Р. Анкерсміт, Г. Вайт, А. Данто – майже культовими постатями постмодернізму.

Попри те, що ця проблема актуалізована сучасною світовою соціогуманітаристикою, в українському науковому дискурсі вона не отримала широкої репрезентації. Виявлення типових структур мислення істориків, з'ясування стильових засад їхніх поглядів та практик історіописання досі залишалось на маргінесах вітчизняного дослідницького поля.

Такий стан речей пояснюється, перш за все, складністю самої проблеми, яка належить до міждисциплінарного дискурсу, а отже, вимагає від дослідника розвиненого інтелекту, широкої ерудиції, вміння мислити та оперувати одночасно історичними, культурологічними, філософськими категоріями, використовувати сучасний методологічний інструментарій. Двотомна праця Олексія Яся «Історик і стиль. Визначні постаті українського історіописання у світлі культурних епох (початок XIX – 80-ті роки XX ст.)» є яскравим підтвердженням того, що автор наділений таким винятковим даром. Він сміливо висунув і напрочуд вдало реалізував надзвичайно складну й амбітну мету. Здійснивши науковий аналіз текстів українських істориків другої половини XIX – 80-х рр. XX ст., О. Ясь продемонстрував еволюцію їхнього наукового мислення в контексті культурних трансформаційних процесів XIX – XX століть.

Вибудована у парадигмі культурної, просторової, темпоральної та стильової єдності, монографія О. Яся може розглядатися як спроба встановлення зв'язку між історичним, філософським, психологічним та наратологічним дискурсами. На подібному зведенні «мосту над прірвою», що розділяє дискурси пізнання, наполягає Ю. Габермас, який вважає, що сучасність зазнала краху через те, що дозволила розкол життєвої цілісності на незалежні спеціальності, які потрапили до компетенції вузьких експертів.

Працюючи над темою, автормонографії вирішив кілька надзвичайно важливих і непростих завдань методологічного, теоретичного, а також прикладного характеру, зокрема: визначив основні риси культурних епох у контексті історіописання; проаналізував стильові напрями, притаманні кожній з них; дослідив інтелектуальні впливи епох на стиль мислення істориків; розглянув формування різних типів істориків на тлі культурних трансформацій; обґрунтував еволюцію їхнього наукового мислення з урахуванням концептуальних, антропологічних, темпоральних чинників.

Успішному вирішенню надзвичайно складної задачі проведеного дослідження сприяла методологія, обрана автором. Основою наукового аналізу стала понятійна конструкція «стиль мислення». Теорії стилів мислення та стильовим підходам у монографії присвячена значна увага. Він розглядається як феномен, амбівалентний за своєю сутністю, як пізнавальний інструмент і як явище, що відображає цілі пласти культурної історії. На думку О. Яся, стиль мислення має величезний інструментальний потенціал та пізнавальні можливості, відіграє роль гнучкого ціннісного маркеру свідомості вченого, його поглядів, світосприйняття та світовідтворення, визначається епохою, культурними традиціями, а також поглядами, принципами, пошуками та здобутками мислителя.

Іншим важливим інструментом, який дозволив розкрити стильові виміри творчості істориків, автор обрав поняття «тип історика». За його допомогою вибудовано галерею типів/образів істориків, серед яких: М. Бантиш-Каменський – «історик-чиновник», М. Маркевич – «антиквар-колекціонер»/«дослідник-антиквар», М. Максимович – «дослідник-критик», М. Костомаров – «художник», П. Куліш – «вчений-аматор», В. Антонович – «історик-аналітик», М. Драгоманов – «соціаліст-позитивіст», В. Липинський – «консерватор-неоромантик», М. Грушевський – «енциклопедист», О. Оглоблин – «інтелектуал великого формату», М. Слабченко – «інтелектуал з неабиякою творчою уявою й інтуїцією»/«історик-фантазер», Б. Крупницький – «інтелектуал-державник» тощо.

Базовою основою монографії є великий масив джерел, ретельний підбір яких за авторською складовою, часовим зрізом, кількісною репрезентацією свідчить про високу фахову майстерність О. Яся в одній з найскладніших ділянок роботи історика – пошуку та відбору джерел, на підставі яких робляться узагальнюючі висновки.

Розвинена наукова інтуїція науковця дозволила йому сформуванню репрезентативну джерельну базу та визначитися з ключовими тенденціями української історичної думки в контексті культурних епох, дослідити еволюцію стилів наукового мислення. Основу дослідження складають різноманітні за походженням та евристичним потенціалом джерела, серед яких домінуючим блоком виступають тексти українських істориків початку ХІХ – 80-х рр. ХХ ст. (синтетичні праці, кількатомні монографії, окремі публікації, збірки статей, неопубліковані праці, рецензії, лекційні курси тощо) й архівні матеріали.

Українська історіографія репрезентована як невід'ємна та органічна складова європейського культурного процесу, що повною мірою зазнала на собі впливів просвітництва, романтизму, позитивізму, соціологізації, віталізму, неоромантизму, неокантіанства, психологізації тощо. У контексті кожної з культурних епох визначено особливості стилів мислення українських істориків, їхні складні та неоднозначні конструкції, зумовлені у тому числі соціальним походженням, оточенням, самоідентифікаціями, інтелектуальними впливами.

У монографії проаналізовано структури мислення Д. Бантиша-Каменського та М. Маркевича у контексті змагання двох «великих стилів» – пізньопросвітницького раціоналізму та романтизму на зламі ХVІІІ та ХІХ ст. Тогочасний стиль мислення, на переконання О. Яся, зумовлювався конкуренцією традиційного і модерного, яка вимагала від істориків не стільки вибору стильової альтернативи, скільки їхнього поєднання, узгодження та співіснування у системі тогочасних цінностей.

Відтак, розгляд першого та другого видання багатотомної «Истории Малой России» на тлі інтелектуальних трансформацій епохидозволив визначити особливості персонального стилю мислення Д. Бантиша-Каменського, позначеного «своєрідною парадоксальністю». Зокрема конфлікт між авторським ідеалом науковості та спробами його застосування до конкретного фактографічного матеріалу, інерційність мислення, однобічний історизм, моралізаторський прагматизм ускладнювали й обмежували сприйняття малоросійської історії.

Водночас автора п'ятитомної «Истории Малороссии» М. Маркевича у дослідженні О. Яся позиціоновано як історика перехідного типу зі складними і суперечливими інтелектуальними мотиваціями.

Особливості стилю М. Маркевича і М. Бантиша-Каменького у монографії розглядаються у форматі співставлень подібностей та відмінностей, характерних для історіописання і водночас важливих для розуміння тогочасної української історіографії. Якщо М. Бантиш-Каменський виступав у своїх текстах дистанційованим «спостерігачем» місцевої слави та патріотизму, то М. Маркевич прагнув віднайти нові художньо-естетичні засади висвітлення української історії, наближаючись до адептів романтизму з їхнім культом нації і народності.

Обґрунтовуючи висновок щодо потужності романтичних впливів на формування українських істориків, характерні риси яких яскраво уособлювалися її ключовими постатями, О. Ясь проаналізував стильові трансформації романтизму у студіях М. Максимовича, М. Костомарова, П. Куліша. Їхні праці дали підстави автору окреслити конструкції мислення істориків-романтиків: М. Максимовича – природознавця й гуманітарія з елементами історіософії; М. Костомарова – історика з морально-етичним і мистецько-естетичним ідеалом науковості; П. Куліша – культурника-консерватора, просвітника-ментора.

На переконання автора монографічного дослідження, епоха позитивізму сформувала новий тип учених – професійних істориків, репрезентантами яких були В. Антонович і М. Драгоманов. Космополітизм М. Драгоманова та культурно-просвіницькі настанови В. Антоновича визначено домінантами наукових дискурсів вчених у контексті історіописання епохи «першого» позитивізму. Водночас обґрунтовано нерозривний зв'язок наукових стилів істориків з їхніми дослідницькими методами – типологічним В. Антоновича та порівняльно-історичним М. Драгоманова.

Одним із центральних історичних текстів, на якому у монографії О. Яся комплексно відпрацьовано дослідницький конструкт «стиль мислення» кінця XIX – початку XX ст., обрано багатотомну працю М. Грушевського «Історія України-Руси». У світлі культурної епохи зламу століть, коли припинилось домінування єдиного «великого стилю», ця праця репрезентувала багатоманітність поєднань, перехрещувань, змагань різних стилів. Обґрунтовуючи гіпотезу стосовно використання модернізованого інструментарію у вигляді стильового розмаїття, присутнього у гранд-наративі М. Грушевського, О. Ясь аналізує елементи соціологізму, психологізму, віталізму, неоромантизму, неокантіанства, контури яких окреслюються темами, інтерпретаціями, мовними конструкціями.

Стили істориків-неоромантиків С. Томашівського та В. Липинського оцінюються як модерністська реакція на позитивізм наприкінці XIX – на початку XX ст. У контексті творення альтернативної версії української історії проаналізовано образ як метафору у дослідницькому інструментарії С. Томашівського та символістську естетику В. Липинського. Стили мислення представників неоромантичної хвилі зумовили відповідні типи істориків, серед яких С. Томашівський позиціонується «гуманітарієм-культурником», захопленням апологією ідеї Галичини як «українського П'ємонту», В. Липинський – істориком, спадщина якого поєднувала різні інтелектуальні компоненти, орієнтовані на створення «культу героїв» та «великої людини».

З позицій соціологізації історії проаналізовано стильові конструкції у творах М. Грушевського, М. Слабченка, М. Яворського, О. Оглоблина. Наголошуючи, що еволюція поглядів М. Грушевського у 1920-х рр. на «колективне» й «індивідуальне» в історії відбулась під впливом представників європейської науки, О. Ясь у першу чергу називає Е. Дюркгейма, Л. Леві-Брюля, В. Вундта. Інші варіанти соціологізації історії, на думку автора монографії, знайшли своє висвітлення у теорії «єдиного процесу» М. Слабченка, концепції «господарської автономії» О. Оглоблина, класовому і національному дискурсі М. Яворського. Співставлення текстів, порівняння дослідницького інструментарію надали можливість зробити висновки стосовно стильових пластів кожного з представників культурної епохи, влучно окресленої у монографії «поворотом до соціологізації минувшини».

На тлі проблем конфлікту особистості з репресивними діями тоталітарних режимів, що стали одними із знакових ідей європейської соціогуманітаристики післявоєнного часу, а також у контексті травматичного досвіду Української революції 1917-1921 рр. проаналізовано діаспорну історіографію. На прикладі стилю мислення двох її представників Б. Крупницького та О. Оглобина розглядаються впливи європейського антропологізму. Історичний наратив Б. Крупницького з огляду на його ідейний антропоцентризм, актуалізацію людини в дослідницьких практиках означено як «переддень антропологічного повороту», що співвідноситься і виглядає співзвучним з персоналістичними підходами О. Оглобина, зокрема його прагненням створити викінчений образ гетьмана Мазепи як «сильного володаря».

Не менш цікавим у монографії О. Яся є комплексний аналіз стильової палітри наукової спадщини Ф. Шевченка та О. Компан у світлі епохи «пізнього сталінізму», «доби Шелеста», «запізнілої відлиги». Співіснування радянських інтелектуалів з ідеологічними канонами зумовлювало декілька ролей кожного з них, а відтак, ключовими маркерами стилю мислення у Ф. Шевченка визначено «суд історії», у О. Компан – інтерпретацію історії як «точної науки».

У монографії звертають на себе увагу високопрофесійний термінологічний апарат, яким оперує автор, спосіб викладення матеріалу, багата мова та вишукані мовні конструкції, які влучно відображають думки і дозволяють передати глибинну сутність наукових проблем, що аналізуються.

Все це ще раз підтверджує, що О. Ясь має власний стиль мислення. Формула «історик і стиль», запропонована науковцем як дослідницький рефрен для вивчення історіографічної спадщини українських істориків, у повній мірі екстраполюється на його власні праці. Текст монографії є переконливим підтвердженням, що О. Ясь – історик, відкритий для інтелектуальних новацій, із власним оригінальним стилем мислення, який з неабиякою майстерністю досконало володіє прийомами історіографічного наративу. Його праці завжди впізнавані у науковому середовищі завдяки оригінальності думок, нетрадиційним ракурсам постулювання історіографічних проблем та ретельно вивіченими підходами щодо їхнього розв'язання.

Як будь-яка неординарна, глибока за змістом робота, монографія О. Яся не залишає байдужим, викликає численні рефлексії, стимулює до дискусії. Виникає низка питань, які хотілося би поставити автору. Одним з таких є питання щодо вибору постатей істориків, тексти яких стали предметом наукового дослідження. Щоправда, О. Ясь пояснює зумовленість вибору масштабністю персонального впливу того чи іншого інтелектуала на українську історіографію. Визнання за автором права щодо запропонованого персоналістичного ряду постатей як таких, котрі вплинули на історіографічний процес, висловлювали авангардні думки, демонстрували оригінальні стилі мислення, не знімає питання щодо інших непересічних особистостей. Якщо інтерпретувати стиль як «специфічне мірило творчої експресії», то не можна зігнорувати тексти І. Франка – «титана» думки, історика-мислителя, вплив якого на українську історіографію і на культурний процес у цілому був неперевершеним. До цього списку мали би потрапити й інші інтелектуали, зокрема Д. Дорошенко, О. Лазаревський, Н. Полонська-Василенко, І. Крип'якевич, В. Петров, М. Брайчевський, О. Апанович. Вочевидь, застосований дослідницький інструментарій не позбавлений певної обмеженості, адже він стримує автора у його можливостях розширити коло репрезентантів історіографічного простору для наукових вислідів.

При всій масштабності теоретичного осмислення проблеми доречним виглядав би більш поглиблений аналіз деяких з її аспектів. Це стосується, у першу чергу, поняття «культурна епоха» у контексті певних хронологічних меж, теоретичного підґрунтя самого поняття, що правда автор відстоює власну пропозицію «індивідуалізації змісту» та «мінливості сенсу» цього поняття.

Поза тим, монографія О. Яся є однією з перших спроб комплексного аналізу широкої стильової палітри української історіографії, представленої розмаїттям текстів, жанрів, конфігурацією інструментальних пріоритетів, концептуальних ідеалів українських істориків-інтелектуалів. Вона постає справжнім втіленням сучасного історичного мислення та високопрофесійного інтердисциплінарного дослідження за низкою ознак: концептуалізацією проблеми у відповідності до запитів сучасної соціогуманітаристики; креативністю методології, наріжним конструктом якої обрано поняття «стиль мислення»; органічною комбінацією стильових підходів, зокрема соціокультурного, культурологічного, наративного, що складають методологічну основу праці. Не виникає жодного сумніву, що ця робота є важливим внеском автора у розвиток української історичної науки. Підтверджуючи перспективи конструкту «стиль мислення» як алгоритму дослідження, вона не лише розкриває багатовимірну картину української історіографії, але й демонструє необмежені перспективи щодо подальшого її вивчення.

Одержано 14.10.2015.